

*Ялова Оксана Володимирівна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри правничої лінгвістики
Національної академії внутрішніх справ*

Деякі зауваження щодо окремих норм статті 10 Конституції України в контексті формування конституційно-правових засад мовної політики в Україні та євроінтеграційних процесів

Some remarks on individual norms of Article 10 of the Constitution of Ukraine in the context of the formation of the constitutional and legal foundations of language policy in Ukraine and European integration processes

Конституційно-правові засади мовної політики в Україні — це встановлені Конституцією України основоположні правила регулювання та функціонування мовних відносин і розвитку державної мови і мов національних меншин.

Конституція України як надзвичайно важливий політико-правовий документ довгострокової дії, фундамент не лише сучасних, а й майбутніх перетворень у державі і суспільстві, встановлює їхні засади, зокрема й засади мовної політики.

Здійснений нами аналіз науково-юридичної та енциклопедично-довідкової літератури дає підстави зробити висновок про відсутність законодавчого і доктринального визначення поняття «конституційно-правові засади мовної політики» і більш загального поняття «конституційно-правові засади», хоча у юридичній науці загалом і в науці конституційного права зокрема останнє поняття є широко вживаним. Так, у підручнику «Конституційне право України» за реакцією В. Погорілка розглядаються конституційно-правові засади конституційного ладу¹, засади конституційно-правового статусу людини і громадянина², конституційно-правові основи організації державної влади в Україні³ тощо.

Наприклад, В. Мелашенко ототожнює поняття «конституційні відносини» і «конституційно-правові відносини», оскільки, на його переконання, основою їх виникнення

¹ Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 1999. С. 135–144.

² Там само. С. 199–211.

³ Там само. С. 357–608.

є безпосередня практична діяльність суб'єктів конституційного права, а суб'єкти конституційного права встановлюються конституцією⁴.

Беручи до уваги зазначене, поняття «конституційно-правові засади мовної політики в Україні» можливо, на нашу думку, визначити як встановлені Конституцією України основоположні правила регулювання та функціонування мовних відносин і розвитку державної мови і мов національних меншин.

Окремі правила мовної політики можуть встановлюватися також законами України, іншими нормативно-правовими актами і навіть актами органів місцевого самоврядування (у місцях компактного проживання національних меншин). Головне, щоб вони базувалися на засадах мовної політики, встановлених Основним Законом України.

Одразу кілька засад закріплено ст. 10 Основного Закону України⁵. Згідно з ч. 1 «державною мовою в Україні є українська мова». І це є перша і провідна засада здійснення мовної політики в Україні.

Мова відіграє визначальну роль у процесі формування особистості людини, здобуття нею освіти, є для неї засобом повсякденного спілкування, інструментом накопичення знань, прилучення її до надбань культури, національної самоідентифікації людини, а також, як правило, одним із головних чинників формування сучасної нації тощо.

З огляду на складну історію становлення української державності та розвитку української мови, Конституція визначає державною саме українську мову. Причому зазначене положення міститься у розділі I Конституції України, який закріплює основи конституційного ладу в Україні як фундаментальні принципи, що становлять засади громадянського суспільства та правової державності. Державна (офіційна мова) — це мова, якій державою надано статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя⁶.

Головна відмінність державної мови від інших мов, більш чи менш поширених в Україні, як стверджує автор одного з коментарів до Конституції України А. Мучник, полягає у тому, що українська мова стала обов'язковою і головною мовою тільки і виключно для держави, її органів та посадових осіб. У частині застосування мов діє, як він підкреслює, загальне правило правової держави: державні органи та їхні посадові особи повинні здійснювати свою діяльність обов'язково державною мовою. Громадяни України можуть спілкуватися, творчо самостверджуватися, виховувати і навчати дітей, здійснювати свої законні інтереси і права, виконувати обов'язки, зокрема й звертатися до органів державної влади, своєю рідною мовою. А держава відповідно до ч. 3 ст. 10 Конституції зобов'язана забезпечити це природне право кожної людини. Державна мова — це не мова, яка нав'язується народу силою держави, а мова, якою держава лише виражає волю та інтереси всього народу, забезпечуючи рівною мірою і права всіх своїх громадян⁷.

⁴ Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 1999. С. 76–77.

⁵ Конституція України. *Офіц. вісн. України*. 2010. № 72-1. Ст. 25–98.

⁶ Конституція України: наук.-практ. коментар. Акад. прав. наук. України; В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін; редкол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Харків: Право; Київ: Ін Юре, 2003. С. 57.

⁷ Мучник А. Г. Коментар до Конституції України. Кн. 1 / А. Г. Мучник, 2-ге вид. випр. і доп. Київ: Парламент. вид-во, 2003. С. 203.

Другою провідною засадою здійснення мовної політики в Україні є «забезпечення державою всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах життя на всій території України» (ч. 2 ст. 10 Конституції України).

О. Мироненко вважає, що цю конституційну норму треба розуміти як надання чи створення державою необхідних матеріальних умов, засобів, як охорону державної української мови від посягань з боку будь-кого, як вияв про неї постійної турботи, як здійснення найвищого піклування, догляду, опіки, кураторства, дбайливості, старанності тощо⁸.

Ми ж хочемо зробити деякі застереження щодо цієї норми, зокрема щодо її мовної конструкції.

По-перше, вважаємо, що Верховна Рада України обґрунтовано додала до розгляданого положення ч. 2 ст. 73 Конституції Української РСР (редакція від 27 жовтня 1989 р.) термін «на всій території України», оскільки в середині 90-х років ХХ ст. функціонування української мови не у всіх регіонах України було належним і задовільним. В окремих містах (як засвідчують численні публікації) практично не було українських шкіл, а у багатьох школах із російською формою викладання учні за бажанням батьків звільнялися від вивчення таких предметів, як українська мова і література. У діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, у судочинстві панувала російська мова. А українська мова майже була відсутня. І держава, що стала на шлях незалежності, у якій державною мовою проголошено українську мову, вбачала своє завдання у забезпеченні функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

По-друге, треба звернути увагу на філологічний зміст ч. 2 ст. 10 Конституції України, місце у ній термінів «всебічний розвиток» і «функціонування української мови».

Одне зі значень терміна «функціонувати» – бути в дії, діяти⁹, а одне зі значень терміна «розвиток» – процес, у результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного стану до іншого, вищого¹⁰.

Якщо українська мова на певних територіях «не була в дії», «не діяла», «не функціонувала», то чи може держава забезпечувати «зміну її якості», «перехід її від одного стану до іншого», тобто «розвиток»? Змінювати якість, переходити від одного стану до іншого можливо лише щодо того, що діяло, що функціонувало через застосування державою різноманітних заходів, засобів, способів, прийомів тощо.

Держава покликана забезпечувати передусім функціонування української (державної) мови у тих сферах суспільного життя і на тих територіях України, де вона зовсім або практично зовсім не функціонувала, і паралельно в подальшому повсюдно забезпечувати її всебічний розвиток.

⁸ Окрема думка Судді Конституційного Суду України Мироненка О. М. Арх. Конституційного Суду України, спр. № 1-6/99/спр. про застосування укр. мови.

⁹ Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1971–1980. Т. 8. С. 631; Т. 10. С. 653.

¹⁰ Там само. С. 631.

Тому ми вважаємо, що терміни «всебічний розвиток» і «функціонування», застосовані у ч. 2 ст. 10 Конституції України, конституцієдавцю необхідно поміняти місцями. Тобто ця норма має виглядати таким чином: «Держава забезпечує функціонування і всебічний розвиток української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Необхідно зауважити, що проєкт Конституції України, запропонований Президентом України, який обговорювався в Україні у 2009 р., зберігає редакцію ч. 2 ст. 10 Конституції України (ч. 2 ст. 13 проєкту)¹¹.

«Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування» — такою є наступна засада мовної політики (ч. 4 ст. 10 Конституції України).

Турбота держави про вивчення громадянами України мов міжнародного спілкування обумовлена необхідністю її інтеграції до Європи та залучення до надбань світової культури¹². Особливу актуальність конституційна доктрина мови набуває у світлі того, що найближчим сусідом України стало таке міждержавне утворення як Європейський Союз (далі — ЄС), що не має аналогів у світі, вступ до якого є одним із зовнішньополітичних пріоритетів України. Зрозуміло, що при цьому постає запитання: як складеться доля української мови після вступу України до ЄС? Яке місце вона там посяде після вступу до ЄС Росії? Чи витримає вона конкуренцію з іншими європейськими мовами, зокрема й російською? На подібну проблему, з якою зіткнулися нинішні країни — члени ЄС, звернула увагу М. Тетчер. «Хоча це і банально, але нерідко забувають про те, що між державами Європейського Союзу мають місце надзвичайно серйозні мовні бар'єри: у нинішніх державах-членах люди розмовляють не менш ніж 12 мовами. Навіть у високоосвіченої еліти, яка достатньо добре володіє іноземними мовами, образ мислення може бути дуже далека від того, який характерний для носіїв мови». Багато експертів прогнозують, що з подальшим розвитком ЄС місце мови універсального міжнародного спілкування посяде англійська мова. І не виключено, що вступивши до ЄС, Україна і Росія, щоб витримати конкуренцію з більш розвинутими країнами Заходу, будуть змушені координувати свої економічні, політичні, етнографічні і навіть релігійні інтереси. Неважко передбачити, якою мовою буде здійснюватися цей життєво важливий процес¹³.

¹¹ Проєкт Закону України «Про внесення змін до Конституції України». *Офіц. вісн. Президента України*. 2009. № 8. С. 4–31.

¹² Конституція України: наук.-практ. коментар. Акад. прав. наук. України; В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін; редкол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Харків: Право; Київ: Ін Юре, 2003. С. 60.

¹³ Мучник А. Г. Коментар до Конституції України. Кн. 1 / А. Г. Мучник, 2-ге вид. випр. і доп. Київ: Парламент. вид-во, 2003. С. 204.